

Čím dále postupujeme v kvalitativní změně životního způsobu, tím více pronikáme i do neprobádaných vrstev společenského pohybu a hlubin osobnosti, tím obtížnější a bezprecedentní úkoly musíme řešit. Jejich vědecké uchopení není možné bez integrovaného úsilí všech socialistických zemí. Nenutí k tomu jen limitované zdroje vědeckovýzkumných kapacit, společná zkušenost, již nelze vědecky zhodnotit a zobecnit bez mezinárodní komparace, ale i s kutečnost, že od vědy, která má svými výsledky přispívat k řízení společnosti, se chce, aby produkovala nové informace a poznatky rychle. Spolupráce socialistických zemí přináší dnes už i na tomto úseku první reálné a pozitivní výsledky.

Blanka Filipcová

Josef Mužík — Vladimír Ruml a kol.: *Empirie, teorie a praxe ve společenských vědách*

Praha, SPN 1978, 180 s.

Za socialismu, v podmínkách, kdy marxisticko-leninská strana přejímá dějinnou odpovědnost za život společnosti, dosahuje rozvoj vědy o společnosti nebývalého stupně. Vědecké poznání společnosti se stává nutnou podmínkou jejího reálného plánovitého vývoje za tvůrčí účasti lidu.

Jedním z nezbytných předpokladů účinného rozvoje marxisticko-leninských společenských věd je systematické rozpracování jejich obecně teoretických a metodologických základů, jak to také vytýčil Jednotný program společenských věd po XV. sjezdu KSČ. Významným příspěvkem v této oblasti je kolektivní monografie *Empirie, teorie a praxe ve společenských vědách*, kterou připravil Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ. Programem a řešitelským přínosem je kniha velmi užitečná jak z hlediska rozvoje teorie, tak společenské praxe. Kromě úvodu obsahuje pět kapitol:

1. *Teoretické a metodologické problémy poznávací činnosti komunistické strany* (J. Mužík); 2. *K filozofickým předpokladům poznání společnosti* (V. Ruml, O. Tenzer, M. Maršík); 3. *Jednota empirie, teorie a praxe v politické ekonomii a ekonomické politice* (V. Hábová, Z. Hába, E. Vopička); 4. *Vztah empirického a teoretického v marxistické sociologii* (K. Rychtařík, A. Flek, F. Zich); 5. *Vztah empirie a teorie v pedagogické vědě* (V. Grulich).

Všichni autoři kolektivní publikace se danou tematikou dlouhodobě zabývají a uveřejnili ke zkoumaným otázkám řadu časopiseckých i knižních studií. Proto také výsledkem jejich spolupráce je opravdu zdařilá, tematicky sevřená a ideově jednotná vědecká monografie, nikoli jen sborník prací na vymezené téma.

Publikace dává reálnou odpověď na aktuální otázku vyjádřenou S. Trapezníkovem v článku *Společenské vědy — ideové bohatství strany a lidu*: „Plodnost a praktická realizace vědeckých bádání pracovníků v oblasti společenských věd závisí v první řadě na věrnosti vědců marxisticko-leninské metodologii, na tom, jak dokáží ve své práci důsledně uplatňovat materialistickou dialektiku. Jakékoli podceňování vědecké metodologie může vážně ohrozit výsledky zkoumání, snížit jejich ideovou hodnotu, a tak může vzniknout nebezpečí pronikání cizích názorů a koncepcí. Všestranné rozpracování teorie materialistické dialektiky, jejích zákonů vzhledem k epoše socialismu a komunismu, je životní potřebou pro rozvoj všech věd.“(1)

Správně je v úvodu recenzované publikace zdůrazněno, že „teprve obecné teorie marxismu a její kategoriální systém dávají jednotlivým empirickým poznatkům nebo poznatkům speciálních věd, jednotlivým poučkám, hodnotám a normám pevnou páteř a spolehlivou základnu“, že „obecná teorie marxismu-leninismu může plnit funkci metody i metodologie proto, že vzniká a rozvíjí se jako zevšeobecnění poznatků a poznávacích postupů“ (s. 13). Při veškerém respektu k prezentovaným výsledkům lze proto jen litovat, že se nepodařilo obohatit přístup ještě příspěvky z oblasti vědeckého komunismu a historiografie.

V první kapitole se věnuje J. Mužík původní marxisticko-leninské koncepci poznávací činnosti strany jako organizovaného kolektivního subjektu. Jde o tematiku, která je zatím velice málo rozpracována a dílčí poznatky mají převážně charakter politické publicistiky. Autor k ní přistupuje s důsledně vědeckými nároky a domýšlí její gnoseologické a metodologické důsledky: Především se zabývá historickou nut-

(1) In: *Společenské vědy v SSSR*, 1977, č. 1.

ností rozvoje poznávací funkce strany, která vyplývá z její objektivně dané společenské úlohy a dějinné odpovědnosti. Dále analyzuje základní kategorie, zejména složitou dialektiku subjektu a objektu v procesu poznání i praktického přetváření světa. Kritizuje objektivistickou, novopozitivistickou koncepci poznávacího subjektu, jež se v našich podmínkách projevila koncem šedesátých let jako odmítání vlivu strany na řízení rozvoje vědy. Druhým negativním pojetím, které mělo u nás v krizovém období rovněž své konkrétní představitele, byl subjektivismus a voluntarismus.

J. Mužík ukazuje, že marxismus sice zkoumá především objektivní determinovanost společenského subjektu poznání, ale jakmile dozrály podmínky a vytvořila se vhodná situace, je rozhodující subjekt, který musí poznat a v praxi využít možnosti dané aktuálním vztahem objektivních podmínek, vlastních potřeb a sil k realizaci stanovených cílů a k přechodu do vyššího stadia vývoje materiální soustavy (k níž patří jako subsystém).

V univerzální poznávací činnosti strany rozlišuje J. Mužík dva hlavní typy: poznávací činnost specializovaných vědeckých institucí a poznávací činnost bezprostředně řídicích stranických orgánů. Tento objevný, novátorský pohled na prostředky a cesty rozvoje společenských věd a poznávací činnosti strany je zatím ovšem pouze pracovní hypotézou. Měl by se stát východiskem konkrétní vědecké (historiografické, sociologické, ekonomické aj.) analýzy zákonitostí a základních metod v této oblasti a tím i rozpracování marxistické gnoseologie ve vztahu k poznávací činnosti kolektivního společenského subjektu.

Proces společenského poznání je členěn — v souladu s Leninovým pojetím — na tři etapy: empirickou, teoretickou a „praktickou“ (tj. vyústění poznání do formulace programu, cíle a plánu činnosti). Je přitom zdůrazněna jak nutnost optimálního zřetězení jednotlivých etap, tak nebezpečí jejich jednostranného přeceňování a absolutizování: Jednostranný empirismus odvádí od angažovaného řešení palčivých společenských problémů, absolutizace teorie vede k iluzi, že ideje jsou monopolním kritériem dokonalosti společenských poměrů (s. 45). Nedocení třetí etapy má za následek odtržení od praxe, nezaujaté pozorování, pasivní přihlížení a neživotné mudrování (s. 48). Autorův výklad je konkrétní, názorný a přesvědčivý.

Druhá kapitola se zabývá filozofickými předpoklady poznání společnosti. Je rozdělena do pěti částí. V první je analyzována protikladnost marxistického a pozitivistického řešení vztahu empirie a teorie. V. Ruml zde věnuje velkou pozornost kritice pozitivismu. Za hlavní nedostatek metodologického postupu pozitivistů a kritických racionalistů považuje „antidialektické řešení a metafyzické chápání vztahu obecného, zvláštního a jedinečného“ (s. 61), právě tak jako snahu stírat rozdíly mezi zákony vývoje přírody a společnosti. Dialektikomaterialistická podstata řešení vztahu obecného a zvláštního vychází z toho, že jde o „neoddělitelná polární určení každé skutečnosti“ (s. 61).

Druhá část kapitoly se týká vztahu empirických faktů a teoretické soustavy. V. Ruml správně zdůrazňuje, že empiricky zjiitelné souvislosti faktů se dotýkají jen jevové, povrchové stránky společenských procesů, naproti tomu souvislosti a vztahy odhalované teorií jsou základní a určující.

V třetí části kapitoly se O. Tenzer soustřeďuje na aktuální problematiku — na dialektiku a systémovou analýzu. V této souvislosti se zabývá vztahem mezi jednotlivými částmi a mezi částí a celkem. Poukazuje na odlišnosti materialistické dialektiky a tzv. systémového myšlení. Dospívá k závěru, že jejich podstatu nelze spatřovat „v rozdílnosti párových kategorií systém — struktura a část — celek, protože tu jde pouze o rozdílnost mezi speciálními a obecnými filozofickými kategoriemi, ale v tom, zda tyto kategorie chápeme jako odraz skutečnosti, v jednotě ontologie, gnoseologie, logiky a jazyka, anebo zda je chápeme pouze jako kategorie apriorní“ (s. 75–76).

Čtvrtá a pátá část druhé kapitoly se zabývá materiálním charakterem subjektu a objektu poznání a problémem ideálního jako objektu poznání. M. Maršík, autor těchto dvou subkapitol, vychází z toho, že v materialistické filozofii nepředstavuje objekt poznání něco zcela svébytného, autonomního: „jeho základ tvoří v podstatě reálný, ontologický objekt vstupující do poznávacího vztahu se subjektem a pojatý z tohoto hlediska“ (s. 79).

Druhá kapitola jako celek nejen podává „obraz“ o filozofických problémech poznání, ale je současně návodem pro uplatnění filozofických poznatků v procesu poznání i v dalších společenských a jiných vědách. Vědeckí pracovníci z různých oblastí naleznou v této části publikace řadu cenných poznatků i podnětů pro svou vlastní odbornou práci.

Obsahem *třetí kapitoly* je problematika jednoty empirie, teorie a praxe v oblasti politické ekonomie a ekonomické politiky.

V první části jde o analýzu člověka ve společenském reprodukčním procesu. V. Hábová a Z. Hába úvodem zdůrazňují, že obecné podmínky života a jejich reprodukce nabývají ve společnosti specifický charakter — charakter překonávání jednostranné závislosti na živelných přírodních procesech.

V podmínkách reprodukce společnosti je člověk přítomen ve třech formách, „které jsou spojeny s funkcí různých složek práce jakožto vyššího stupně reakce živého organismu na prostředí: 1. jako pracovní síla (v naturálně věcných podmínkách reprodukce); 2. jako vyčleněná, osamostatnělá součást přírody, která stojí proti člověku jako objekt poznání a přetváření; 3. jako nositel poznatků“ (s. 103–104).

Uvedené rozdělení je funkční a má pro poznání rozvoje společnosti a její řízení velký význam.

Ve druhé části této kapitoly V. Hábová a Z. Hába zkoumají problematiku dělby práce a postavení vědy v reprodukci života společnosti. Člení dělbu práce na přirozenou a společenskou. V obou případech „probíhá individuální pracovní proces ve své komplexnosti, tj. každý jednotlivý pracovník ve své konkrétní práci i nadále uplatňuje všechny tři její složky: materiální působení, reflexivně poznávací i aplikačně poznávací složky v úměrných proporcích“ (s. 105). Jde o tzv. vnější dělbu práce. Kromě toho existuje vnitřní dělba práce, založená na tom, že jedna z uvedených složek práce převládá, zatímco v dalších dvou složkách se musí pracovníci spoléhat spíše na výsledky činnosti jiných pracovníků.

Zvláštní pozornost je věnována úloze vědy, která má pro další vývoj společnosti mimořádný význam. V souvislosti s přeměnou vědy v bezprostřední výrobní sílu poukazují autoři jak na odlišnost vědy a výroby, tak i na jednotlivé složky jejich vztahu. Za velmi významné je třeba považovat tvrzení, že dochází k osamostatňování aplikačně poznávací činnosti.

Vnitřní dělba práce mění úlohu a význam jejích jednotlivých složek ve dvou směrech: 1. v tom smyslu, že „možnost tvorby inovací se soustřeďuje z největší části do nyní specializované sféry aplikačně poznávací činnosti, tj. do oblasti aplikovaného výzkumu, společenských řídicích organizací a užitého umění; 2. v souvislosti s touto specializací inovace už ve své většině nevznikají na základě přímých, nevědeckých zkušeností pracovníků příslušné profese, ale spíše na základě vědeckého poznání pracovníků aplikačně poznávací oblasti“ (s. 112).

V poslední části této kapitoly se E. Vopička zabývá vztahem empirie a teorie v praxi řízení národního hospodářství. Aniž přeceňuje význam empirického poznání, přiznává mu významné místo v řídicí praxi. Jako důvody uvádí dva momenty: a) řízení musí brát objekt takový, jaký je, b) řídicí subjekt ve svém poznávacím procesu nemůže neprojit rovinou bezprostřední smyslové zkušenosti, obsahující v sobě velmi mnoho subjektivního.

Velmi fundovaně analyzuje význam teoretického poznání. Dospívá k závěru, že jenom jeho prostřednictvím lze určit strukturu řídicího subjektu socialistického hospodářství, úlohu dělnické třídy a ostatních pracujících, úlohu strany. Podobně je tomu i při vymezování úlohy plánu, odrážejícího především působení zákona plánovitého proporcionálního rozvoje, atd.

Čtvrtá kapitola je věnována vztahu empirického a teoretického v marxistické sociologii. Autor první části této kapitoly, K. Rychtařík, úvodem hodnotí základní trendy v buržoazní sociologii, tj. snahu o čistou empirii na straně jedné a pokusy o vytvoření velké teorie na straně druhé. Vyčerpávajícím rozбором dokazuje neschopnost buržoazních teoretiků řešit v daném konceptuálním rámci vztah teorie a empirie a „překonat vývoj ‚kyvadlových krajností‘“ (s. 126). V konfrontaci pak analyzuje marxistický přístup k řešení této základní otázky vědeckého poznání: Výchozím bodem je začlenění zkoumaného problému do obecného vztahu praxe a lidského poznání, přičemž nerespektování kvalitativních odlišností obou těchto momentů je stejně škodlivé jako absolutizace jednoho z nich.

Za velmi podnětný lze považovat rozbor jednotlivých stránek vztahu empirického a teoretického poznání v oblasti sociologie.

K. Rychtařík dále vymezuje náležitosti vědecké analýzy, a to jak v rovině logické, tak i v roviněgnoseologické a metodologické. Zabývá se rovněž vztahem empirie a teorie z hlediska teorie poznání. Ukazuje, že teorie existuje jako odraz objektivní reality a že teoretický poznatek, teoretické poznání nezačíná u hotových závěrů. Na

základě těchto skutečností konstatuje, že v rovině „genetické prvotnosti, z hlediska teorie poznání, předchází empirie teorii“ (s. 130).

V navazující subkapitole se A. Flek věnuje analýze empiricky daných sociálních vztahů. Akcentuje opět dva momenty vědeckého poznání — empirii a teorii. Nejde však o opakování předcházející problematiky. Svým přístupem dokazuje mnohostrannost řešení vztahu empirie a teorie. Dokládá, že empirické poznání jako jevové postižení sociální skutečnosti může odhalit i složitou diferencovanost objektu poznání, vzájemné vnitřní vztahy a vazby, nemůže však odlišit podstatné vztahy od méně podstatných.

Třetí část kapitoly je věnována vztahu empirických a teoretických metod v sociologickém výzkumu a je určitým vyústěním předcházejících dvou subkapitol. F. Zich zde nejprve provádí kritickou analýzu sociologických výzkumů v ČSSR v šedesátých letech. Podle našeho názoru správně vystihuje příčiny narušování nebo dokonce opomíjení dynamické rovnováhy a dialektické jednoty empirie a teorie, k nimž docházelo při obrovském rozmachu sociologických výzkumů v krizovém období. Jak uvádí, šlo o reakci na nedostatek faktických poznatků o společnosti, kterou společenské vědy do té doby studovaly převážně jen z globálních pozic, dále pak o důsledky přeceňování metodických prostředků sociologického výzkumu, vyplývající z jejich neznalosti, stejně jako o přeceňování induktivních postupů poznání a přejímání pozitivistických metod buržoazní sociologie. Upozorňuje, že důsledky vývoje v šedesátých letech se projevují i v současné době mimo jiné i v rozdělování sociologů na tzv. teoretiky a empiriky.

V další části se věnuje problémům operacionalizace, kterou je možno považovat za jednu z nejobtížnějších etap sociologického výzkumu a za jeden z největších zdrojů chyb a zkreslení. Správně podotýká, že „při operacionalizaci jde de facto o výzkumnou činnost, neboť právě v této etapě se předurčuje, které fakty z ohromného množství budou zkoumány, které budou sloužit k ověřování teoretických koncepcí“ (s. 154).

Poslední kapitola je věnována otázkám vztahu empirie a teorie v pedagogické vědě. V. Grulich se v ní zabývá především otázkami vědeckých faktů v pedagogice, formami a metodami jejich teoretického zpracování.

Zajímavá je jeho analýza základních kategorií pedagogické vědy, v níž ukazuje na některé odlišnosti při chápání takových pojmů, jako je výchova, vzdělání a vzdělávání. Neujasněnost pojmů však není vlastní jen pedagogice, ale i jiným společenskovědním disciplínám. Autorova výzva k jednoznačnému vymezení základních kategorií pojmů by měla mít ohlas v dalších oblastech společenských věd.

Publikace *Empirie, teorie a praxe ve společenských vědách* je svým obsahem velmi aktuální: Problematika, již se zabývá, se dotýká všech společenskovědních oborů. Její zpracování je inspirativní pro pracovníky v oblasti teorie i praxe. Je významným příspěvkem k řešení otázek vztahu empirie, teorie a praxe. Domníváme se, že by se měla stát východiskem pro další studie, v nichž by uvedené otázky byly analyzovány ještě v konkrétnější rovině poznání.

Rudolf Franěk — Dalibor Holda

Karel Berka: Měření. Pojmy, teorie, problémy

Praha, Academia 1978, 268 s.

Výstavba rozvinuté socialistické společnosti předpokládá stále hlubší a dokonalejší poznávání společenské reality a zákonitostí jejího vývoje. V souvislosti s tím je nutno věnovat patřičnou pozornost rozvoji společenských věd a jejich základní metodologické výzbroje.

Poznání společenských vztahů a specifických zákonitostí se v dnešní době neobejde bez použití metod matematiky a moderní logiky. Jedním ze závažných problémů, objevujících se s neustále se rozšiřujícími tendencemi ke kvantifikaci v oblasti společenských věd, je měření a jeho použití. Právě těmto velmi aktuálním otázkám, které jsou v marxisticko-leninské metodologii společenských věd intenzivně rozpracovávány, je věnována poměrně obsáhlá práce Karla Berky: *Měření. Pojmy, teorie, problémy*. Je třeba říci, že jde o práci po odborné stránce velmi náročnou: není